

Pomogáts Béla

Fejtő Ferenc – a békítő

(József Attila és Illyés Gyula között)¹

A magyar irodalom történetét akár fotográfiák tükrében is be lehet mutatni – irodalmunk „arcképcsarnoka” tanulságokban bővelkedik: barátságokról, máskor meg pártküzdelmekről beszél. Ezek közé a nevezetes fotográfiák közé tartozik Arató Tibor 1931. április 12-én a budai hegyekben (közelebből egy csillebérci kirándulás alkalmával) készített felvétele is, amely az egymással kezét fogó, a kép sugallata szerint mintegy szövetséget kötő két költőt: József Attilát és Illyés Gyulát mutatja. Illyésen kalap és hosszú kabát (véltőleg bőrkabát vagy ballonkabát), József Attila feje fedetlen, testét valamilyen sportos zubbony takarja. A kép kétségen kívül teátrális jelenetet mutat: a két költő mintha élet-halálra szóló barátságukat demonstrálná. Illyés inkább méltóságteljes, József Attila inkább barátságos, mindenesetre látnivaló, hogy a magyar költészet (vagy legalábbis a maguk költőnemzedéke) két egyenrangú vezéregyénisége pecsételi meg férfias kézzorítással barátságát.

A fotográfia elkészültének időpontja is sokatmondó: Illyésnek abban az esztendőben került az olvasók elé *Három öreg* című elbeszélő költeménye, és már készülöben volt *Ifjúság*, valamint *Hősökről beszélnek* című kötete, József Attila pedig ekkoriban adta közre *Dönts a tőkét, ne siránkozz* című kötetét, majd alig egy esztendő múltán a *Külvárosi éj* című versgyűjteményt, és nem sokkal korábban támadta meg közismert pamfletjében Babits Mihályt, akit pedig Illyés szinte atyamestereként tisztelt és szeretett. Szétágazó életutak alkalmi találkozásáról hozott hírt ez a nevezetes fotográfia, se előtte, se utána ilyen találkozásra: ilyen szövetséges kézzorításra nem kerülhetett volna sor.

Irodalmunk történetében viszonylag ritkán fordult elő, hogy két költő, akik különben jól ismerik és meg is becsülik egymás értékeit (az imént szóba hozott fotográfia jelképes üzenetével ellentétben), valójában olyan bizalmatlanul tekintsen egymásra, mint a fiatal József Attila és a fiatal Illyés Gyula, legalábbis személyes ismeretségük döntő pillanataiban. Jóllehet, és természetesen erre is számtalan bizonyítékot lehet idézni, József Attila is, Illyés Gyula is teljes mértékben ismerte és elismerte a másik költői érdemeit és jelentőségét. Most azonban nem a két költő (irodalomtörténeti tekintetben) többször is bemutatott és magyarázatokkal kísért barátságáról és ennek konfliktusairól szeretnék beszélni, hanem arról, hogy Fejtő Ferenc miként ítélte meg mindkettőjüket, és miként próbált hidat építeni kettőjük között. Ez a „hídépítő”: az írói szolidaritás megőrzését vagy helyreállítását szolgáló igyekezet különben végigkísérte Fejtő Ferenc pályafutását, és rajta hagyta bélyegét szerzői munkásságán is.

De talán először is néhány mondatban szeretném felidézni Fejtő Ferenc életútját, munkásságát és egyéniségét, már csak arra is tekintettel, hogy az utóbbi évtizedekben (a neves publicista és író 2008-ban, kilencvenkilencedik életévében távozott az életből) viszonylag kevés szó esett róla. 1909-ben Nagykanizsán született, a zágrábi piarista gimnázium, majd a pécsi, később a budapesti egyetem bölcsészkarának növendéke volt. A népi írómozgalom egyik előfutárának: a Bartha Miklós Társaságnak a tagjaként kapcsolódott be a közéletbe, szerepet vállalt az illegális kommunista párt tevékenységében, kommunista tevékenység vádjával elítélték, 1932-1933-ban börtönbüntetését töltötte, ezután a szociáldemokrata pártban tevékenykedett. A Népszava, illetve a párt elméleti folyóirata: a Szocializmus munkatársa, később a József Attila nevével fémjelzett Szép Szó szerkesztője volt. Egy ellene indított rendőrségi eljárás elől 1938-ban Párizsba menekült,

¹ A Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társaság október eleji hévízi tanulmányi napjain elhangzott előadás szerkesztett változata.

a háború idején részt vett a francia ellenállási mozgalomban, 1946-ban rövid időre hazatért, több könyve is megjelent, így Heine és József Attila költészetéről írott nagyobb tanulmányai, *Európa tavasza – 1848* című szöveggyűjteménye, amelyben a magyar negyvennyolcas forradalom európai rokonmozgalmait és visszhangját mutatta be. 1947-től a párizsi magyar sajtóiroda vezetője volt, majd a francia állami hírügynökség kelet-európai szakértője, a Rajk László belügyminiszter ellen folytatott koncepciók per ellen fellépve ismét az emigrációt kellett választania. 1991-ben (az 1952-es francia nyelvű kiadás után közel félévszázaddal) Kosáry Domokos utószavával jelent meg élete főműve: *A népi demokráciák története*. Egész életében a hiteles magyar és európai baloldal képviselője (és elméletírója, történésze) volt, aki mindig elhatárolódott mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal mozgalmaktól, és egyforma hitelességgel ítélte el mind a fasizmust, mind a kommunizmust.

Szabadjon egy pillanatra személyes kitérőt tennem: a kilencvenes években személyesen is kapcsolatba kerültem Fejtő Ferencsel, akkoriban egy párizsi ösztöndíjas tartózkodásom alkalmával meglátogattam Párizs közelében található nagyméretű lakásában, amelyben egy hatalmas könyvtár mutatta gazdájának sokoldalú érdeklődését, Budapesten is rendszeresen találkoztam vele, őrzöm dedikált könyveit, és a nyolcvanötödik születésnapján rendezett budapesti baráti összejövetelen engem ért az a megtiszteltetés, hogy az ünnepség szónoka lehettem. Könyveit most is nagy becsben tartom, és mindig meggyőződésem volt, hogy egyrészt ő az egyike azoknak, akik a hazai baloldali mozgalmak szellemi és morális minőségét hitelesítették, másrészt ő volt a magyar kulturális (irodalmi) élet egyik vitathatatlanul európai elkötelezettségű és szellemiségű mestere.

Fejtő Ferenc életrajzához az is szorosan hozzátartozik, hogy mindig és következetesen József Attila leginkább hűséges hívei közé tartozott. Közismert dolog, hogy József Attila több alkalommal (és a harmincas évek közepétől kezdve már folyamatosan) vitában állott az illegális kommunista mozgalom és még inkább a moszkvai magyar kommunista emigráció képviselőivel. Fejtő Ferenc ezekben a vitákban mindig József Attila mellett foglalt állást – 1990-ben Budapesten (a francia eredeti után négy esztendővel később) magyarul is közre adott *Budapesttől Párizsig* című emlékiratában igen gyakran számolt be a költővel kialakult barátságáról, hitet tett József Attila költészetének jelentősége mellett, és részletesen beszámolt azokról a nézeteltérésekről is, amelyek barátját végül is arra késztették, hogy leszámoljon a kommunista mozgalommal kapcsolatos korábbi illúzióival. Ezt a leszámolást természetesen a Fejtővel kialakított barátság is elősegítette, hiszen ebben az időben Fejtő Ferenc már végérvényesen szakított korábbi kommunistabarát illúzióival, és a szovjet hatalmi rendszer, valamint a magyarországi illegális mozgalom következetes kritikusa volt.

A visszaemlékező Fejtő-írásokból az is kitetszik, hogy milyen elszomorító volt József Attila és Illyés Gyula barátságának megszűnése. Ennek részben magánéleti, részben világnézeti, illetve politikai oka volt. A magánéleti háttér az ismert történet jelentette: József Attila vonzódása a fiatal és szép pszichológusnő: Kozmutza Flóra iránt, aki baráti szánnal fogadta a költő közeledését, elkötelezni magát azonban nem tudta és kívánta, kivált amiatt, hogy érlelődőben voltak az Illyés Gyula iránt táplált érzelmei. El kell mondanom, hogy az ilyen módon kialakult helyzet József Attilának (de Illyés Gyulának is) sok fájdalmat okozott, és kétségtelenül hozzájárult József Attila korán jelentkező pszichés betegségének elmélyüléséhez. A történet, gondolom, túlságosan is közismert, igen sok illetéktelen irodalmár foglalkozott vele, annak idején, az ötvenhatos forradalom leverése után, midőn az új hatalom ki akarta fejezni ellenszenvét Illyéssel szemben, még egy szerencsétlen színpadi műnek is tárgya volt. Ez a magánéleti konfliktus természetesen sok mindent megmagyaráz a két kiváló költő személyes viszonyának alakulása tekintetében, mégsem hinném, hogy ez a szomorú magánéleti szituáció jelenti az igazi (irodalomtörténeti értelemben is fontos) kérdést a két nagyszerű költő kapcsolatának megítélésében.

József Attila és Illyés Gyula emberi és költői viszonyának vizsgálata során kettőjük irodalmi ideológiai és mozgalmi helyzetét és elkötelezettségét kell mindenenekelőtt figyelembe vennünk. József Attila egyértelműen a politikai és irodalmi baloldalhoz, Illyés a Nyugat, illetve a népi írók táborához tartozott. Ismeretes az a bizalmatlanság, amelyet József Attila érzett a Nyugat körül kialakult tábor és különösen Babits Mihály személyével szemben, aki a költő meggyőződése szerint nem becsülte kellőképpen az általa létrehozott életművet. Már ez a személyes, illetve irodalmi elhelyezkedés is rányomta bélyegét a két költő közötti kapcsolatra. Fejtő Ferenc 1988-ban keltezett

József Attila és Illyés Gyula között című tanulmányában tett kísérletet arra, hogy magyarázatot adjon a két költő barátságának megroppanásáról.

Ebben az írásában Fejtő elemző módon világítja meg ezt az ellentmondásos (és a magyar irodalmi közéletben szomorú következményekkel járó) emberi kapcsolatot. Ebben az írásában, véleményem szerint, meggyőző módon ítéli meg a két költő emberi viszonyát, nem csak ezt, politikai-világnézeti különbözőségét is. Fejtő, ezt meggyőződéssel és elégedettséggel mondom, mindig ki tudott tartani József Attila és Illyés Gyula mellett, mindig azon fáradozott, hogy ne kettejük nézeteltérései nyomán kíséreljük meg jellemezni József Attila és Illyés Gyula viszonyát, hogy kettejük valóban nem problémamentes barátságának megítélésében ne a személyes vagy éppen pártpolitikai motívumoknak legyen szerepük. József Attila és Illyés Gyula személyisége, szellemisége, írói öröksége mára kétségtelenül irodalmunk (és történelmünk) erkölcsi karakterének alakítói közé tartozik.

Végezetül szeretném felidézni Illyés Gyulának a Nyugat 1937. decemberi számában közölt írását, miután hírül vette József Attila végső emberi tragédiáját: a balatonszárszói öngyilkosságot. „Kortársak, bajtársak, eszmetársak voltunk, s mégis, szinte kegyetlen szántszándékkal, mennyi kínzó ellentétet vetett közénk a sors; a legszörnyűbbet, melyről még beszélni sem tudok, épp az utolsó esztendőben. Szenvedtünk egymás miatt s mégis barátok voltunk. De mit jelentett ez, mi értelme volt ennek? Most majd teljes egészében átérezhetem, most, hogy ő már semmit sem érezhet belőle. Minden halál vád az élők ellen, akik még bírják az életet.”

Pákozdy Ferenc, Gereblyés László, Illyés Gyula, Szántó Imre, József Attila és Székely Béla (Csillebérc, 1931. április 12.) fotó: Arató Tibor (?); fotómásolat – Kézirattár

